

BÁRÁNY ZSÓFIA

Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport; Országos Széchényi Könyvtár

„...a katolikusok érdekeire is befolyást gyakorolhat”

*A katolikus nyilvánosság és a Protestáns Pátens (1859–1864)**

ABSTRACT. “...it could also affect Catholic interests” – *Catholics and the Protestant Patent (1859–1864)*. Following the publication of the Protestant Patent, the nuncio of Vienna disapproved of the involvement of Catholics in the national movements in Hungary. He especially condemned the involvement of the archbishop of Eger, the Primate, and the Szent István Társulat, the Catholic cultural institution and book publisher. Besides involvement in national movements, this direct order also brought the issue of political Catholicism to the surface, to mixed reactions from the Catholic public. The representative of the Holy See in Vienna followed up his presentation of the state of affairs in Hungary by reporting on the arguments of both the supporters and the opponents of the Patent. This investigation could have been important to Rome, as the patent could have affected the legal status of Catholics in the Habsburg Monarchy in the early 1860s.

Keywords: *Protestant Patent, Nuncio of Vienna, Béla Bartakovics, interconfessional law*

„...a katolikusok érdekeire is befolyást gyakorolhat, nemcsak Magyarországon, hanem egész Németországban”¹ – jegyezte meg Antonio De Luca bécsi nuncius Giacomo Antonelli bíboros államtitkárnak 1859 novemberében a protestánsokra vonatkozó császári nyílt paranccsal kapcsolatban. Mind a nuncius, mind az államtitkár nehezítette a hazai katolikusok szerepvállalását a nemzeti mozgalmakban. Különösképpen helytelenítették az egri érsek, a hercegprímás, valamint a katolikus közművelődés ügyét szolgáló egyházi egyesület és könyvkiadó vállalat, a Szent István Társulat működését. A hazai állapotok bemutatásán túl az is nyomon követhető a szentszéki levelezésben, miként számoltak a pátens hazai, illetve európai visszhangjával, hatásaival. A tanulmányban a pátensről szóló szentszéki levelezés mellett a magyar katolikus nyilvánosság pátenshez való viszonyulását mutatom be, elsősorban 1859 és 1860 fordulóján. Röviden kitérek azonban arra is, hogy a magyarországi protestánsokra vonatkozó nyílt parancs hatással lehetett a katolikusok Habsburg Monarchián belüli jogi helyzetének rendezésére az 1860-as évek első felében.

* Ezúton is köszönöm a Szent István Társulat elnökének, Sarbak Gábornak, valamint igazgatójának, Farkas Olivérnek, illetve az Egri Főegyházmegyei Könyvtár igazgatójának, Balogh Ferencnek és munkatársának, Csorba Erzsébetnek a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítséget.

¹ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 27. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 504.

A Szent István Társulat és a Protestáns Pátens

Az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot követően a politizáló közélet a nem intézményesült, a nagypolitikával nem érintkező társas terekbe tevődött át, amely körülménynek fontos szerepe lehetett abban, hogy az abszolutizmus első éveiben tekintélyes tudós világiak kezdtek szerepet vállalni a Szent István Társulat irányításában. Idővel pedig a közélet egyre több ismert egyházi és világi szereplője (például Eötvös József, Deák Ferenc, Liszt Ferenc, Ipolyi Arnold) lépett be a társulatba. A taglétszám növekedését eredményezte továbbá, hogy a vállalkozás kezdettől, azaz 1847-től fogva kapcsolatban állt a más felekezetűekkel, ám az 1850-es évek közös megpróbáltatásai, valamint a nemzeti egység szorgalmazása még közelebb hozta a nem katolikus vallásúakhoz.

A személyes összeköttetések mellett hivatalos kezdeményezések is elősegítették a felekezeti együttműködést. Például 1854-ben a nagykőrösi, majd 1855-ben a kecskeméti református gimnázium fordult ifjúságnak szóló könyvekért a társulathoz. 1855-ben pedig döntés született arról, hogy protestánsok is a társulat tagjai lehetnek, ám ők nem tartozhattak az alapító, a rendes (korábbi részvényes), valamint a tiszteleti tagok közé. Új tagságot hoztak létre számukra: előfizetők lehetek, akik 3 pengőforint ellenében megkapták a tagoknak járó könyveket, ám nem rendelkeztek szólás-, szavazati, választási és választhatósági joggal sem.²

1857-ben már nemcsak a „protestánsok”-ról, hanem – kibővítve a lehetséges támogatói kört – a „nem katolikusok”-ról rendelkeztek. Így csatlakozott a társulathoz – mások mellett – a későbbi miniszterelnök Lónyay Menyhért (református), az ortopédia egyik magyar úttörője, Batizfalvy Sámuel (evangélikus) orvos, a Nemzeti Múzeum élén álló (evangélikus) Kubinyi Ágoston, az ügyvéd, lapszerkesztő (evangélikus/református) Vahot Imre,³ az esztéta, MTA tag (evangélikus) Greguss Ágost, a földrajztudós, MTA-tag (evangélikus) Hunfalvy János vagy a színész, Petőfi-barát (református) Egressy Gábor. Idővel a társulatnak zsidó tagjai is lettek. 1859-re az előfizetők között szerepelt például Ehrlich Ede, majdani pécsi főrabbi, Kircz József, az izraelita tanítóképző intézet későbbi héber tanára és Dux Adolf műfordító, író is.⁴

Noha a társulat tényleges vezetője, Danielik János alelnök az évtized végére a felekezeti közeledés egyik fő szószólója lett, a társulat katolikus jellegét igyekezett szem előtt tartatni. Így 1857-ben határoztak többek között arról, hogy az igazgató csak papi személy lehet, valamint minden kéttagú bíráló bizottságban az egyik tagnak teológusnak kell lennie. A döntésről Danielik a következőképpen nyilatkozott: „Ezzel a gyűlésen határozó többségnek oly korlát tétellett, mely minden nem katolikus kicsapongásnak vagy kísérletnek elejét veszi.”⁵

A társulat felekezeti együttműködését azonban jól mutatja a pátens elleni küzdelemben majd vezető szerepet játszó református lelkész, egyháztörténész, MTA levelező tag Révész Imre⁶ 1858 októberében Danieliknek írt levele a moldvai és havasalföldi reformátusok ügyében: „Én azon esetben, hogyha mi magyarok, komolyan hozzálátunk ahhoz, hogy dunafejedelemségi magyar testvéreink sok részben szomorú állapotján segítsünk,⁷ nem félek attól, hogy

² Bárány: *A Szent István Társulat*, 1061–1062.

³ Szülei evangélikusok voltak, de református lelkész keresztelte. A felekezeti kettősség egész életére jellemző volt. Demmel: *Az irodalom (szociális) hálója*, 255–256.

⁴ Bárány: *A Szent István Társulat*, 1062.

⁵ Danielik János levele Scitovszky Jánoshoz. Pest, 1857. július 27. EPL Scitovszky János primás iratai, Cat. 44. 1857/Nr. 3261. A levéltári forrásokat betűhíven közlöm.

⁶ Vö. például: *Révész Imre munkái a Pátens korából (1859–1860)*, i. m.

⁷ Az 1861-ben a Szent István Társulat elnöke, gróf Károlyi István által létrehozott hitbuzgalmi egyesület, a Szent László Társulat, amely a külföldön élő magyarok hitéletét, nemzettudatát igyekezett

az olasz papság, honfiai törekvéseinknek gátat vethessen:⁸ ugyanezért részemről teljes mértékben felhatalmazom Főtisztelendőségedet, hogy Koós Ferenc⁹ úrnak hozzám intézett levelét, vagy annak tartalmát, bölcs belátása szerint, akár a Szent István Társulat kebelében, akár a sajtó mezején, akkor a midőn, nyilvánosan felhasználhassa...”¹⁰

Nem meglepő tehát, ha 1859-ben a Protestáns Pátens komoly hatással volt a társulat életére. Antonio De Luca bécsi nuncius például úgy vélte, hogy az egyik legnagyobb társulati mecénás, Bartakovics Béla egri érsek és a társulat fővédnöke, Scitovszky János hercegprímás¹¹ magatartása miatt a magyar katolikus egyház belesodródik az ellenzéki mozgalmakba. Példaként említette Bartakovics felszólalását a prímás pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából rendezett 1859. novemberi ünnepségen. A vendégek soraiban ott volt többek között Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója is, s ezt az alkalmat használta fel néhány jelen lévő mágnás hazafias szövegekkel tűzdelt pohárköszöntőre, melyhez végül csatlakozott Bartakovics érsek felszólalása is. A nuncius információja szerint az egri érsek „törvénytelennek jelentette ki azt a kormányformát, amely egy évtizede Magyarországot irányította”.¹²

Az ügy visszhangot váltott ki Bécsben: Johann Bernhard von Rechberg gróf miniszterelnök is foglalkozott a beszédekkel, magyarázatra szólítva fel a szónokokat.¹³ Nem meglepő tehát, hogy a nuncius aggódott Bartakovics érsek titkos tanácsosi rangjától történő esetleges megfosztása miatt, sőt az egyházi méltóságát is sújtó retorziótól is tartott. De Luca maga kezdeményezte Rechberg grófnál, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári megnyitó ünnepségére készülő egri főpapot előre figyelmeztessék, hogy ez alkalommal tartózkodjon a

ápolni, valóban elsőként a dunai fejedelemségekre, azaz a moldvai és a bukovinai területekre összpontosította figyelmét. A Szent László Társulat első egyházi elnöke Lonovics József lett. Ugyanezt a pozíciót világi részről Károlyi István töltötte be. Faber–Mészáros–Viczián: *Szent László Társulat*, 890.

⁸ A csángó misszió és az itáliai papság kérdése már a szabadságharc előtt felmerült a bécsi udvarban. Lonovics József 1840–1841. évi római kiküldetését követően terveztek második missziót is, amelynek előkészítésébe a korábban kiküldött csanádi püspököt is bevonták. Az előkészületek időszakában Lonovics egyik Klemens Wenzel Lothar von Metternich kancellárnak írt levelében kitér a moldvai missziók ügyére is. Az őstörténész, nyelvész, MTA tag Jerney János utazásának eredményeire hivatkozott. Javasolta többek között, hogy a moldvai misszionál ne a magyar nyelvet nem ismerő itáliaiakat, hanem kizárólag csak magyar minoritákat alkalmazzanak. A levelet véleményező udvari tanácsos azonban úgy vélte, Rómában nem látnák szívesen a magyar misszionáriusokat. Vö. Lonovics József levele Klemens Metternichnek. [Feltehetőleg 1845. március 24.] HHSTA KA CA s 149/1845. A magyar püspök saját levelét összefoglalóan közli: [Lonovics]: *A jozephinismus*, 117–118.

⁹ Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, emlékiratíró 1858-ban végigjárta a csángó falvak egy részét, s az egyházkerületek, a falvak, a lélekszám, valamint a használt egyházi nyelv szerint kimutatást készített róluk. *Magyar Életrajzi Lexikon*, 420.

¹⁰ Révész Imre levele Danielik Jánoshoz. Debrecen, 1858. október 20. EFK Ms 2049/30.

¹¹ Bartakovics Béla és Scitovszky János társulatot támogató tevékenységéről bővebben: Bárány: *A Szent István Társulat*, 1047–1052., 1058–1059.

¹² Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 13. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 501.

¹³ Lukács: *A Vatikán és Magyarország*, 126. Rechberg reakciójában szerepet játszott, hogy 1859 nyarától több ízben is tárgyalt Széchenyi Istvánnal, aki ősszel azt tervezte, hogy a november 6-i esztergomi ünnepségen a magyar állapotok kapcsán az uralkodónak szóló, kollektív memorandum aláírását kezdeményezzék a meghívottak. Ennek szövegét is elő kívánta készíteni. Minderre azonban végül nem került sor. Deák: *Széchenyi István*, 228.

felszólalástól.¹⁴ Noha személyesen nem ismerte Bartakovicsot a bécsi nuncius, mégis úgy tudta, „nagyon neheztelő és élénk természete van” a „makacs” és „akaratos” magyar főpapnak, ezért nem vállalta maga az esetleges visszautasítással járó közvetlen figyelmeztetést.¹⁵

De Luca az egri érsek mellett azonban a primást is okolta, hogy magas rangú hívők és katolikus papok tevékenyen vesznek részt a kormányellenes mozgalmakban. Scitovszky kapcsán példaként említette gróf Forgách Ágoston esztergomi kanonok esetét, aki decemberben a községi törvényt tárgyaló budai megbeszélésen kétségbe vonta a tanácskozás határozathozatali jogát, amennyiben azt a „királyság általános országgyűlése nem hagyja jóvá”.¹⁶ Általánosságban pedig a következő szavakkal ítélte el az Apostoli Szentsték bécsi képviselője a magyar papság viselkedését: „A két egyházmegye, Esztergom és Eger katolikus papjai részt vettek az 1859. szeptember 1-jei császári pátenst elutasító, jól ismert protestáns összejöveteleken, noha az ilyen gyűlések helyszíne az eretnek templomokban és a tanácskozások tárgya figyelmeztethette volna őket bűnös meggondolatlanságukra. Mindezzel együtt az illető prelátusok büntetlenül hagyták az ilyen eseteket.”¹⁷

A két főpap hozzáállását azonban a protestáns oldalon sem hagyták szó nélkül. A miskolci református szuperintendenciális gyűlést követő lakomán például a katolikus papok a reformátusokat, a reformátusok pedig a katolikusokat, főleg Bartakovics érseket éltették, míg az evangélikusok december 15-i bányakerületi pesti gyűlése utáni ünnepségen a protestáns szónokok Scitovszky primást, illetve szintén az egri érseket dicsérték.¹⁸

Ám nem csupán a két főpap, valamint papjaik találtak elítélő szavakra Bécsben: „Hozzá kell tennem, hogy az úgynevezett Szent István Társulat, amelyet azért alapítottak, hogy Magyarország katolikus lakossága körében a hit és a kegyesség fenntartására alkalmas könyveket terjesszen, mára maga a társulati alelnök, Danielik – a társulati titkár, pest-belvárosi plébános Szántófy Antal mellett – kitűnt lelkes részvételével az említett miskolci eseményben, illetve

¹⁴ Antonio De Luca levelei Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 13., november 22. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 501., 504.

¹⁵ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 13. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 501–502.

¹⁶ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1860. január 7. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 507–509. 1859. április 24-én az uralkodó új községi törvényt bocsátott ki, amelynek foganatosítására tanácskozásokat rendelt el. A decemberi budai tanácskozásra a primás Forgáchot delegálta. A későbbi híradások szerint a kanonok a következő szavakkal fejezte ki elégedetlenségét: „...ha azonban csakugyan szándékában van a bécsi kormánynak az ország törvényes rendezése, úgy hívjon össze öfelsége országgyűlést, ez az egyedüli törvényes közeg erre...” *Nem hivatalos rész.* Budapesti Hírlap, 1859. december 14. 295. sz.; Rényi Rezső: *Adalékok az alkotmány visszaállításának történetéhez.* Vasárnapi Ujság, 1884. február 24. 8. sz. 122.

¹⁷ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1860. január 7. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 507–509.

¹⁸ Berzeviczy: *Az abszolútizmus kora*, III. 25–26. Néhány hónappal később a sárospataki kollégium ünnepségén a teológus, nyelvész MTA tag Ballagi Mór is az egri főpapot méltatta: „Hadd szűrjam ide, hogy e lapok szerkesztője a derék egri érsek, Bartakovics Béla ő excellentiájáért emelt poharat.” *Sáros-Patak, július.* 8. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1860. július 15. 28. sz. 867–868. Az egri érseket a későbbiekben is szívesen ünnepelték a protestáns ünnepségek szónokai. Vö. *Debrecen.* Uo. 1860. augusztus 19. 33. sz. 1062.; *A máramaros-ugocsi egyházmegye [...].* Uo. 1860. október 7. 40. sz. 1313.; *Az ág[ostai] vallásuk egyetemes gyűlése.* Uo. 1860. október 14. 41. sz. 1346. (Itt Bartakovics mellett Danielikért és Scitovszkyért is emelték poharukat a résztvevők.)

¹⁹ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1860. január 7. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 508.

jelen volt a pesti lakomán is.²⁰ Személyével kapcsolatban a Szentszék bécsi képviselője úgy vélekedett, hogy „nem mindennapi tehetséggel van megáldva, de a becsvágy elfedi intellektusát”. Megjegyezte ugyanakkor, hogy az egri kanonok az elmúlt években járt ugyan Törökországban és Franciaországban, ám feltehetőleg „nem barátkozott össze a magyar forradalom vezéreivel”.²¹

A közéleti működést szóvá tevő bécsi véleményt támasztja alá az is, hogy 1859. szeptember végén az egyesület vezetőségének munkáját segítő választmányban döntés született arról, hogy október 6-án – feltehetőleg már az időpont is tudatos választás volt – „a társulatnak élő jötevői[ért] és tagjaiért” szentmisét mutatnak be a pest-belvárosi plébánia-templomban, amelyre minden katolikus tagot hívtak.²² Továbbá egy novemberi választmányi gyűlésen felolvasták a református ügyvéd, író, Sebestyén Gábor „*Anagrammata homoeoteletonica*” című versét. A szintén református liberális reformpolitikus, Palóczy László barátja, anekdotáiért, rögtönzéseieért a „magyar Demokritos”-nak is hívott Sebestyén szóban forgó alkotását ez idáig nem sikerült azonosítani,²³ ám sokatmondó a *Religio* című folyóirat híradása, miszerint „aktuálpolitikai helyzetről szóló” költeményről volt szó.²⁴

Még 1858 májusában merült fel a gondolat, hogy a társulat adjon ki „egy közhasznú s minden ismereteket magában foglaló s fölvilágosító magyar encyclopaediát”. Báró Eötvös József vezetésével bizottság alakult az *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* munkaprogramjának összeállítására. Több oldalról is elleneztek azonban a nagyívű kezdeményezést. Voltak, akik a megfelelő pénzügyi háttérrel hiányolták, másoknak pedig az okozott gondot, hogy a szócikk-szerzők között nem katolikusok is helyet kaptak. A tizenhárom részből álló sorozat első kötete 1859-ben került ki a nyomdából.²⁵

A társulat novemberi, minden tagot felvonultató nagygyűlésén gróf Károlyi István elnöki (vagy Danielik János alelnöki)²⁶ beszédében az enciklopédia irodalmi és nemzeti szükségességét fejtegette, kitérve a nemkatolikusok jogi helyzetére is. „Teljességgel nincs okunk rá, hogy elpalástoljuk az elvet, a szellem-irányt, melyet mi más vallásfelekezetűek irányában valamint a gyakorlati életben, ugy különösen az Encyclopaediában követni kívánunk” – jelentette ki, majd Haulik György, zágrábi érsek, bíboros névtelenül megjelentetett röpiratát²⁷ idézte: „A kath[olikus] állam, hitéhezi minden ragaszkodása mellett is, bizonyára más vallásuaknak is szolgáltatathat igazságot, s ezt annál határozottabban teendi, minél lelkismeretesebben ragaszkodik saját hite rendelvevényeihez. Ennél fogva nekünk katolikusoknak épen nincsen semmikép is ellenünk, ha a protestáns vallásfelekezetek jogai is minden rövidség nélkül elismertetnek s mindenki meg lehet győződve, hogy, ha nekik igazságos kívánságaik

²⁰ A két társulati tag magatartása még az uralkodó elnöklete alatt tartott miniszteri tanácskozásban is szóba került. Berzeviczy: *Az abszolútizmus kora*, III. 25–26.

²¹ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1860. január 7. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 508.

²² *Egyházi Tudósítások*. Religio, 1859. október 1. 26. sz. 214.

²³ Sebestyén Gábor költészetéről bővebben: Vaderna: *A költészet születése*, 457–502.

²⁴ *Egyházi Tudósítások*. Religio, 1859. november 9. 37. sz. 303.

²⁵ Mészáros: *A Szent István Társulat*, 55.

²⁶ A társulat jegyzőkönyve alelnöki, majd elnöki beszédként jegyzi a szöveget. Vö. *A Szent István Társulat jegyző-és névkönyve 1859-re*, 5–16.

²⁷ Vö. Haulik: *Oesterreich*, 40–41.

és sérelmeik vannak, melyek még jelenleg sincsenek betöltve és orvosolva, ez bizonyára nem a concordatumnak rovandó fel.”²⁸ (Kiem. az eredetiben.)

Az (al)elnök kötelességének tartotta a „gyengédebb lelkismeretűek megnyugtatózásul” kifejtteni azokat az elveket és nézeteket, amelyek szerinte egy katolikus kiadót szabályoznak a más vallásúakkal kapcsolatban: „...a katolikus embernek szabadságában, sőt kötelességében áll, mindazt, a mi a nem-kath[olikus] vallású ember műveiben igaz, szép és jó, s Isten dicsőségét hirdeti, fölkarolni, sőt mint ellenfelet vallomást saját hitrokonni meggyőződésének fokozásául, még ezek tanutételeinél is többre becsülni. [...] Járjátok be az egész világot, térjetekek be szentegyházainkba, vizsgáljátok meg az épületrészeket, a szent szobrokat, az oltárképeket, az ablak- és falfestvényeket; hallgassátok meg a nagyszerű zenét, [...]: hány van mindezen lélekemelő istenes művek közt, melyek nem-kath[olikus] művészekről alkotva, az egyház által elfogadtattak, szentélyébe állítottak, beszenteltettek; mert Istenről fogalmait az ő eszményvilágának elveihez képest megtestesítették? [...] Isten tudillik a tehetségeket hitkülönbség nélkül osztogatja...”²⁹ Károlyi (vagy Danielik) nyomtatékosította, hogy mindezek nem csupán a saját nézetei, hanem a társulat tagjainak többsége is ezeket vallja. Végül „szabad kezet, szabad eljárást” követelt a társulathoz. Sőt, 1859. december első napjaiban az elnök két levelet juttatott el a társulathoz, amelyben közölte: amennyiben a társulat politikai színezetet vesz fel, kénytelen lesz tizenegy éve betöltött elnöki pozíciójáról lemondani.³⁰ „[A] politikai dolgokba való avatkozás a társulathoz okvetetlen felbomlását vonandja maga után” – nyilatkozta.³¹

A vezetőségi beszédek és levelek mögött az a vita húzódott meg, miszerint szükség van-e katolikus politikai újságírára vagy sem. A nuncius ugyanis tudni vélte, hogy „néhány értelmes katolikus”, köztük a német kultúra és a bécsi kormányzat iránt elkötelezett Haas Mihály szatmári püspök arra a gondolatra jutott, hogy alapítsanak egy új újságot, amely a „józan vallási és politikai doktrinákat közösen hirdetné”.³² Somogyi Károly kanonok, a *Religio* szerkesztője be is jelentette lapjában az új lapot, és elismerését fejezte ki annak céljával kapcsolatban. Az alelnök Danielik azonban felfüggesztette az illetékes szám terjesztését. Somogyi válaszul lemondott a szerkesztői pozícióról. A *Religio* híradásainak köszönhetően az elmérgesült vita teljes egészében a nyilvánosság előtt zajlott, amit a primás különösen is nehezményezett: „Azok, amelyek a Szent István Társulatban ezekben a napokban történtek, a legnagyobb keserűséggel töltöttek el. Ez volt a szemem fénye, szívem dicsősége és boldogsága, a az egyháziaknak és világiaknak legerősebb köteléke, közös érdeke. Isten adja, hogy ez az oly szent épületen megjelenő repedés ne eredményezzen összeomlást!”³³

²⁸ *A Szent István-Társulat nagygyűlésén mondott elnöki beszéd.* Religio, 1859. november 16. 39. sz. 315.

²⁹ Uo. 319.; *A Szent-István-Társulat nagygyűlésén mondott elnöki beszéd.* Religio, 1859. november 19. 40. sz. 324.

³⁰ Károlyi István levele a Szent István Társulat választmányához. Pest–Fót, [1859] december 6. Közli: *Egyházi Tudósítások.* Religio. 1859. december 17. 47. sz. 390. Károlyi lemondása feltehetőleg nem csupán presztízvesztést, de a gróf bőkezű anyagi támogatásától való elesést is jelentette volna a társulat számára. Vö. Bárány: *A Szent István Társulat*, 1052., 1059–1060.

³¹ Károlyi István levele Somogyi Károlyhoz. Fót, [1859] december 4. Közli: *Egyházi Tudósítások.* Religio. 1859. december 17. 47. sz. 389.

³² Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1860. január 7. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 508.

³³ „*Ea, quae in Societate S[ancti] Stephani his diebus evenerant, me amaritudine quam maxima repleverunt! – Haec erat pupilla oculi mei, – gloria, et laetitia cordis mei – erat vinculum fortissimum, interesse comune, clericorum et laicorum. Deus dat, ut haec rima in tam sancto aedificio*

Scitovszky szóvá tette, hogy a kialakult helyzetben – amíg egymás közt veszekednek – ellenfeleik örülnek, hogy nem erősödnek, hanem inkább a felbomlás felé haladnak. Fájjalta, hogy amíg szükség lett volna arra, hogy az alelnök beszéljen vele, Danielik hallgatott, miközben a rosszak romlást hozó tanácsát tartotta szem előtt. „A szerkesztő tapintatlanságát nem lehet menteni, ám a kérdésnek a nyilvános megtárgyalását alkalmas időre kellett volna halasztani”³⁴ – vélekedett a prímás. Végül megismételte csalódottságát, amiért az alelnök nem kereste fel őt, s kérte, hogy minél hamarabb jöjjön el hozzá Somogyival.

Scitovszky végül visszahelyezte Somogyit a szerkesztői pozícióba, a lap pedig kizárólagosan az ő védnöksége alá került.³⁵ Nem meglepő ezek után, ha 1860 márciusában már epés hangnemben tette szóvá az aktuális lapszám vezércikkének ismeretlen szerzője a pápens mellett „derék” katolikusok kiállítását,³⁶ miközben halálját fejezte ki, hogy a *Religio* „szűkebb korlátok közül kibontakozván” „szabadabban” léphet fel a katolikusokat ért támadásokkal szemben.³⁷

1860 januárjában pedig – miközben folytatódtak a társulaton belüli viták a megfelelő irányvonatról³⁸ – vitórlát bontott *Idők Tanuja* címmel az első katolikus politikai napilap az egyik választmányi tag, Lonkay Antal szerkesztésében.³⁹ Az új lap megjelenése heves indulatokat váltott ki: az első lapszámot az egyetemi ifjúság nyilvánosan elégette. „Ezzel ítélte el [...] a vallásfelekezeti széttagolás első kísérletét” – emlékezett vissza az esetre egy résztvevő értvedekkel később a *Vasárnapi Ujság* hasábjain.⁴⁰

Az esetről a nuncius is beszámolt az államtitkárnak, illetve jelezte a „veszélyeket, amennyiben püspökök nem tiltják meg a klérusnak, hogy részt vegyenek a politikai lázításban”, Rómában azonban egyelőre nem kívántak különösebb módon beavatkozni a kérdésbe.

adparens, ruinam non foret!” Scitovszky János levele Danielik Jánoshoz. Esztergom, 1859. december 10. EFK Ms 2049/45–11.

³⁴ „*Redactoris indiscretio probari non potest – sed opportune publica quaestionis huius pertractatio, differri debuisset.*” Uo. A prímás egyébként – az elnökhöz hasonlóan – szintén a politikától, illetve a nemzeti ügyektől való távol maradásra intett. Scitovszky János levele Danielik Jánoshoz. Esztergom, 1859. december 30. EFK Ms 2049/45–13.

³⁵ Ferenczy: *Somogyi Károly*, 686.

³⁶ A *Pester Llyod* tudósítása szerint egy konkrét esetre hivatkozott, miszerint Léván a plébános a városi tanácsba történő megválasztását csak abban az esetben volt hajlandó elfogadni, ha a városban jelenlévő többi felekezet vezetőit is kinevezik a városi tanácsba. Vö. *Tagesneuigkeiten, Pest, 20. März. Pester Llyod*, 21. März 1860. Nr. 67.

³⁷ *Vidéki észrevételek. Religio*, 1860. március 24. 24. sz. 217. A hosszú írás a népies novella és regényirodalom képviselőjének, Boross Mihálynak a protestáns bibliaterjesztő társulatok európai működését bemutató cikkére (vö. *Biblia-terjesztő társulatok. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1859. december 27. 52. sz. 1353–1361.) reagált, amelyben több ízben is megemlítették a társulatok működését megnehezítő katolikus oldalt. A *Religio* szerkesztője megjegyezte, hogy a „kath[olikus] egyház iránt táplált előítéletei- s gyűlöletéről ismeretes” Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokat nem tartja követésre méltónak, ám szívesen közli, ha valaki eme „örkődő szemeket pótolni” szíveskedik.

³⁸ Vö. „...igen emelkedett hangon történt óvástétel az »ultramontán« tendenciák ellen [t.i. a társulat választmányi ülésén a prímási döntés kapcsán]...” *Egyházi Tudósítások. Religio*, 1860. március 24. 24. sz. 217.

³⁹ 1859 végén egy névtelen levélben arra tettek ígéretet az uralkodónak, hogy leleplezik a magyarországi összeesküvő pártot. Kiderült, hogy az írás szerzője az *Idők Tanuja* című lap szerkesztője, Lonkay Antal volt, aki a Szent István Társulatot minősítette összeesküvő társulatlak. Továbbá rossz híret keltette az említett enciklopédia szerkesztőjének, Török Jánosnak is, miszerint ő szerfelett kormányellenes nézeteket képvisel, valamint perfid személyiség. Deák: *Államrendőrség*, 273.

⁴⁰ Dr. Oláh Gyula: *Az ébredés korszakából III. Vasárnapi Ujság*, 1910. január 30. 5. sz. 106.

Antonelli válaszában csupán fájalta „a papság ridegségét, akik nem mernek szembeszállni a rend és minden törvényes hatalom ellenségeinek törekvéseivel”, valamint sajnálatra méltónak tartotta, hogy a Szent István Társulat eltért az eredeti rendeltetésétől.⁴¹ Mindemellett a pápa sem vette jó néven a magyar püspökök viselkedését. Legalább is Alexander von Bach szentszéki osztrák követ, korábbi belügyminiszter arról számolt be Rechbergnek, miszerint IX. Piusz beszélt neki a magyarországi püspökök magatartásáról „a protestánsok által gerjesztett nemzeti zavargások” kapcsán, „amelyek, úgy tűnik, a tartományok összes elégedetlen népét egyesítik az ellenállás zászlaja alatt”. A pápa „nagyon helytelenítette” egyes főpapok magatartását a primási ünnepeken.⁴² A követ tudni vélte, hogy az egyházfő azt tanácsolta magyar főpapjainak, hogy viselkedjenek olyan módon, amely jobban megfelel egy püspök kötelességeinek egy olyan hűségesen katolikus kormánnyal szemben, mint amilyen Ausztria kormánya.⁴³

A pátens és az interkonfesszionális törvény

A szentszéki levelezésekben a magyar események mellett szó esett a pátens hazai és európai visszhangjáról is. „A jól ismert magyar protestáns törvénynek kettős jelentősége van. Nemcsak a nemkatolikusok vallási érdekeit érinti, hanem közvetve magára a katolikusok érdekeire is befolyást gyakorolhat, nemcsak Magyarországon, hanem egész Németországban”⁴⁴ – vélekedett De Luca. A pátensellenesség kapcsán olyan érvek merültek fel a nunciatúrán, miszerint a pátens közömbösítheti a katolikus egyház egyes, a konkordátumban biztosított jogait, hogy a nyílt parancs a katolikusok és a nemkatolikusok „egyenjogúsításának” elvén nyugszik, hogy törvényesíti a közömbösséget a vallási téren, vagy hogy a kapott autonómia birtokában nagyobb szabadsághoz jutottak a protestánsoknak, mint a katolikusok (például a lelkipásztorok választása, adminisztráció, alapítványok terén). Voltak, akik azt sérelmezték, hogy a protestáns egyházi bíróságok maguk elé idézhetnek világi és egyházi katolikusokat. Úgy vélték, ezt követi majd a kérés, hogy a vegyes házasságok és az utódok nevelése tekintetében a nemkatolikusokat a katolikusokkal azonos helyzetbe hozzák. Mások a protestáns lelkészek állami segélyezésére hívták fel a figyelmet, amelyre korábban nem volt példa. Egyesek pedig elkerülhetetlennek vélték, hogy a német és szláv tartományok nemkatolikusai is ugyanazon privilégiumokban részesüljenek, amelyekben magyar társaik.⁴⁵

Am mindezek kormányzati cáfolatait is ismertette a nuncius. A bécsi udvar részéről úgy vélték, a béketeremtés abban az egyenlő jogi védelemben áll, amelyet a kormány a birodalomban elismert keresztény felekezetek számára biztosít, megőrizve és fenntartva mind-

⁴¹ Lukács: *A Vatikán és Magyarország*, 129.; Giacomo Antonelli levele Antonio De Lucahoz. Róma, 1860. február 29. Közli: Uo. 509.

⁴² „...de la conduite des Evêques, de Hongrie en présence des agitations nationales qui, soufflées par les protestants, paraissent réunir tous les mécontents de ces provinces sous le drapeau de l'indépendance l'opposition. [...] hautement désapprouvé...” Bach eredetileg a „függetlenség” szót írta az „ellenállás” helyett. Alexander Bach leveltervezete Johann Bernhard Rechbergnek. Róma, 1860. március 9. HHStA Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918 GKA GesA Rom Vatikan III.

⁴³ Rechberg válaszában kérte Bachot, hogy az első adandó alkalommal tolmácsolja az uralkodó köszönetét a pápának. Johann Bernhard Rechberg levele Alexander Bachnak. Bécs, 1860. március 18. HHStA Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918 GKA GesA Rom Vatikan III.

⁴⁴ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 27. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 504.

⁴⁵ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 27. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 505.

annak szabad gyakorlását és élvezetét, ami a jog által illeti őket. Ezt az alapelvet hirdette az 1849. évi olmützi alkotmány, valamint erősítette meg több rendelet is 1850-ben és 1851-ben. Sőt, amit a szeptemberi pátenssel a magyarországi protestánsok kaptak, ugyanolyan feltételekkel az erdélyieknek is megadták 1855. február 27-én,⁴⁶ azaz több hónappal az 1855. évi konkordátum megkötése előtt. A Szentszék tehát jól ismerte a kormány célkitűzéseit, amelyek a protestánsok egyházi jogcímének fenntartására vonatkoztak.

A pátens védői úgy nyilatkoztak, hogy a magyar protestánsok, akik nagy számban vannak és erősek, szerződéses ígéretek kaptak. A vállalt kötelezettségek teljesítését pedig nem lehet elmulasztani. Az ezektől az elvektől való elállás ugyanis teljes támogatást nyújtott volna Poroszországnak és Németország protestánsainak, akik szinte úgy „kiabáltak a konkordátum ellen, mintha az egy a birodalom és Németország közötti kínai válaszfal lenne”. A politikai következmények tehát olyan veszélyesek lettek volna, hogy Ausztria létét fenyegették volna.⁴⁷

A bécsi vezetésben úgy vélték, a magyar nemkatolikusokat megillető mentességek széleskörűsége távolról sem árt a katolikus egyháznak, hanem közvetve nagy előnyt jelent számára. A nemkatolikusoknak ugyanis nincs hierarchikus szervezete, amely fenntarthatná a dogmák egységét és a fegyelem egységességét. A területi uralkodó tekintélye az egyetlen támasz, amely eddig megakadályozta ennek a „belső élet nélküli testnek” a teljes felbomlását. A németországi protestánsok, akik némi pozitív hitet őriznek, végzetes következményeket látnak az autonómiában és az állami védelem megszűnésében.

De Luca beszámolójában olvasható volt továbbá, hogy a pátens apologetái szerint, amennyiben a protestáns egyházi bíróságok számára katolikusoktól kell tanúvallomást szerezni, azt a megoldást fogják alkalmazni, hogy a tanúk világi bírák előtt jelennek meg, akik a tanúvallomást továbbbítták az illetékes egyházi személynek. Úgy vélték, Ausztria protestánsokkal szembeni magatartásának példája megalapozott érveket ad majd a német országok katolikusainak, hogy a protestáns kormányoktól a vallási jogok szabad gyakorlását követeljék. Jelezték egyúttal – szögezte le De Luca –, hogy a vegyes házasságban élő katolikusok és nemkatolikusok jogait szabályozó törvények érvényben maradnak. Végezetül megemlítették bécsi kormányzati körökben, hogy nem felel meg az igazságosságnak, ha megtagadják a nemkatolikus iskoláktól és egyházaktól az államkasszából származó támogatást, miközben ugyanazok a terhek és adók vonatkoznak rájuk. Franciaország és sok vegyes vallású ország általában megfelel ennek a rendszabálynak.⁴⁸

A helyzet pontosabb bemutatását egyéb dokumentációval is segítette De Luca. Így elküldte a katolikus politikai újságírás atyjának, Johann Joseph Görres *Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland* című lapjának egyik kivonatolt tanulmányát, amely azt vizsgálta, hogy a pátens előnyös vagy hátrányos-e az 1855. évi konkordátumra nézve. Mellékelte továbbá egy név nélküli, de a jogász, udvari tanácsos Joseph Beidtel művének vélt munka összefoglalóját, amelyben a szerző a protestánsokat megillető törvényes jogokról értekezett. A nuncius úgy vélte, fontos híreket, észrevételeket tartalmaz az ausztriai katolikus egyháznak a konkordátum megkötése utáni helyzetéről. Mindezek mellett továbbította Matthias Aulike, a berlini vallásügyi minisztérium katolikus ügyosztálya igazgatójának

⁴⁶ Az erdélyi evangélikusok az 1855. február 27-én kelt miniszteri rendelet értelmében egy ideig egy ideiglenes, oktrojált szervezetet kaptak. Zsilinszky: *A magyarhoni protestáns egyház*, 687.

⁴⁷ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 27. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 505–506.

⁴⁸ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 27. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 505–506.

észrevételeit, amelyeket a nuncius kérésére összegzett. A porosz politikus a konkordátum hiteltelenítését célzó, északnémet „sötét ármánykodásokra” és a pátensből származó előnyökre – amelyek a katolikusok és a protestánsok megbékítését segítik elő Németország többi szövetségi államában – hívta fel a figyelmet. Továbbá a bécsi egyházjog professzor, Joseph Fessler tollából is kapott újságcikket a római államtitkárság a házasságok szabályozásának tárgykörében.⁴⁹

Noha 1860 májusában az uralkodó felfüggesztette a pátent, a döntéssel nem szűntek meg a felekezetekre, illetve az együttélésükre vonatkozó szabályozások körüli viták. Jól mutatja ezt, hogy 1861 májusában Anton von Schmerling államminiszter egy interkonfessionális törvénytervezet megalkotását jelentette be. Erre reagálva Friedrich von Schwarzenberg bíboros és a korábbi kultuszminiszter, Leo Thun gróf amellet érvelt, hogy a többi egyházzal szemben biztosított függetlenség és tolerancia ellenére Ausztriának katolikus államnak kell maradni. A politikai szabadságjogok biztosítása céljából azonban június 1-jén Eugen Mühlfeld liberális képviselő javaslatot nyújtott be a bécsi parlament alsóházában, hogy állítsanak fel bizottságokat négy törvénytervezet kidolgozásához: 1. egyesületi és gyülekezeti jog; 2. személyi szabadság védelme, házjog védelme; 3. a tudomány és tanításának szabadsága; 4. a különböző felekezetek és tagjainak joga az állammal szemben és a közéletben, azaz egymással szemben és polgári értelemben. Eduard Herbst képviselő a javaslatok pontosítása céljából amellet szállt síkra, hogy a négy téma közül a tudomány- és oktatásüggyel, valamint a vallásüggyel kellene foglalkozni. Egy tizenkét főből álló bizottság dolgozott a tervezeten, amely a december 7-i ülésre a zárójelentéssel együtt el is készült.⁵⁰

A *Religionsedikt* (ahogy a sajtó nevezte) a Monarchia határain kívül is érdeklődést váltott ki. A londoni *The Times* például a „világ összes államának legliberálisabb szerződéséeként” dicsérte. A bajor követ szerint pedig az nem csupán a konkordátumot törölte el, de az állam és egyház kapcsolatában „túllépett a jozefinista törvényhozáson”. A sajtóbeli dicsérek ellenére azonban az indítvány akadályokba ütközött. A képviselőházban nem került sor a tárgyalására, mivel az elnök, Franz Hein nem mert egy ilyen horderejű tervezetet napirendre tűzni. Az 1861. februári alkotmány kihirdetését, valamint a Magyarországon kívüli tartományok protestánsainak helyzetét szabályozó, áprilisi császári pátent követően a bécsi kormány 1861 októberében a maga részéről egy a konkordátumot nem zavaró, a felekezeti paritást azonban szorgalmazó törvénytervezetet dolgozott ki. Ez nyilvánvalóan nem tartalmazta a mühlfeldi radikális igényt az állam és egyház szétválasztására vonatkozólag.⁵¹

Schmerling államminiszter a benyújtandó törvénytervezetről Rómával is egyeztetni kívánt. Az interkonfessionalizmus tárgyköréről szóló tárgyalások lebonyolításával pedig a már említett Joseph Fessler bécsi egyházjogprofesszort bízták meg. 1862 nyarán Johann Kutschker miniszteri tanácsos – későbbi bécsi érsek – elkészítette a szükséges instrukciótervezetet. A kormányzat célja egyrészt egy egységes, összmonarchia-érvényű jogszabály megalkotása volt. Másrészt a megváltozott politikai és társadalmi viszonyok nyomán egyre nehezebbé vált az interkonfessionális jogi szabályozás fenntartása. Noha a kormányzat négy területre összpontosított (vegyes házasságnál a forma, valamint a gyermekek felekezeti hovatartozásának kérdése, az áttérés, a reverzális), Schmerling a legfontosabb és legjelentősebb engedménynek, amelyet a katolikus egyháztól kérni kell, az 1841. évi, Magyarországra

⁴⁹ Antonio De Luca levele Giacomo Antonellihez. Bécs, 1859. november 27. Közli: Lukács: *The Vatican and Hungary*, 504–505.

⁵⁰ Kremsmair: *Interkonfessionelle Rechtsverhältnisse*, 133–137.

⁵¹ Kremsmair: *Interkonfessionelle Rechtsverhältnisse*, 159.

vonatkozó Lambruschini-instrukció kiterjesztését tartotta a Monarchia többi területére.⁵² Úgy vélte ugyanis, hogy a magyarországi gyakorlat általános bevezetésével lehetne egységsíteni a birodalomban jelenlévő, eltérő szabályozásokat. Elképzelése szerint a vegyes házasságok esetén az apa vallását követték volna a fiúgyermek, az anyáét pedig a lányok.⁵³

1863 májusától folytak a tárgyalások. Noha a „Örök Városban” értékelték a kormányzat párbeszédképességét, valamint a kiküldött püspök, Fessler személyét, a felekezeti türelmen alapuló további engedmények felvetése egyértelműen elutasító szavakra talált: a római kúria rossznak ítélte az ausztriai szabályozást, a magyarországit azonban még rosszabbnak vélte. Az 1863. júliusban összegyűlt bíborosok úgy látták, az osztrák liberálisok fokozatosan aláásásák a konkordátumot, így arra a következtetésre jutottak, hogy a pápának sürgősen világossá kell tennie a császár előtt, hogy kormánya teljesen helytelen elveket követ, ezért a pápa semmiképpen sem tud eleget tenni az osztrák kívánságnak. A válaszadás azonban jócskán elhúzódtott. Végül IX. Piusz Ferenc Józsefnek írt 1864. február 19-i levelében hosszasan kifejtette, miért nem terjeszthető ki az 1841. évi magyarországi engedmény a Monarchia többi részére. Érvéle szerint a katolikus egyházzal szemben nagy igazságtalanság lenne a felekezetek közötti jogi egyenlőség. A katolikus uralkodónak a katolikus egyházzal tökéletes összhangban kell cselekednie, és az egyetlen igaz hitet kell képviselnie, hogy együtt gátat építsenek az ateizmus és a vallási közömbösség ellen.⁵⁴

A kiegyezést követően az 1855. évi konkordátum érvényessége azonban kérdésessé vált. Ausztriában előkészületben voltak az új oktatási és vallásügyi törvények, amelyek ellentétben álltak az egykori egyezményvel. A bécsi kormány ezért ismét igyekezett felvenni a kapcsolatot a Szentszékekkel. Ennek lebonyolítására a Rómában ismert és kedvelt, frissen kinevezett kalocsai érseket, Haynald Lajost kérték fel. Haynald kiküldetése sem járt sikerrel. A Szentszék elzárkózó maradt, illetve IX. Piusz elítélte az Ausztriában készülő új házassági, iskolai és interkonfeszionális törvényt.⁵⁵

1868. május 25-én azonban mégis törvénybe iktatták a szükség esetén köthető polgári házasságot (*Notzivilehe*).⁵⁶ Ez arra az esetre vonatkozott, ha a házasságkötést a lelkész a polgári törvényen kívül álló okból tagadja meg. Meghatározták egyúttal, hogy vegyes házasság-

⁵² Az 1841. április 30-án kelt és május 3-án átadott iratok egyike XVI. Gergely *Quas vestro* kezdetű, magyarországi érsekekhez címzett brevéje volt, amelyben a pápa a házasságra vonatkozó tan kifejtése után visszamenőleg érvényesítette az *assistencia passiva* alkalmazását, illetve a jövőre vonatkozólag engedélyezte azt. A magyarországi érsekekhez és püspökökhöz intézett 1841. évi., Luigi Lambruschini államtitkár nevét viselő instrukció a reverzális (a gyermekek vallásáról szóló kötelezvény) nélkül kötendő vegyes házasságok háromszori kihirdetését engedélyezte. Amennyiben ezt követően mégis a protestáns lelkész előtt történik a házasságkötés, a frigy, jöllehet tilos, de érvényes. Az 1841. évi engedmények megszerzésében kiemelt szerepe volt a sajátos magyarországi politikai és felekezeti szempontoknak A megelőző tárgyalásokról bővebben: Bárány: „*Lelke mélyén...*”, 103–217.

⁵³ Kremsmair: *Interkonfessionelle Rechtsverhältnisse*, 228–232.; Gottsmann: „*Si rivela*, 255–256.

⁵⁴ Gottsmann: „*Si rivela*, 257–258.

⁵⁵ Lakatos: *Haynald Lajos*, 114–115.

⁵⁶ 1868 májusában Ausztriában mindhárom említett területen született új szabályozás: szentesítést nyert a házassági törvény, az állami anyakönyvezésről és az iskoláknak az egyházhhoz való viszonyáról szóló törvény, valamint az állampolgárok interkonfeszionális viszonyairól szóló törvény. Vö. *Vallás- és iskolaiügyi új törvények az ausztriai német örökös tartományokban lényeges tartalmuk szerint kivonatban közölve*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1868. június 7. 23. sz. 727–729., június 14. 24. sz. 756–757., június 21. 25. sz. 786–789.

ban a gyermekek nemek alapján követik a szüleik vallását, illetve akár a házasságkötés előtt, akár utána megkötött szerződéssel dönthetnek maguk a szülők a gyermekek vallásáról.⁵⁷

Összegzés

Úgy tűnik, a többek között Deák Ferenc közvetlen környezetével is kapcsolatban álló, nemcsak katolikusokat tömörítő Szent István Társulatra és annak képviselőire komoly hatást gyakorolt az 1859. évi Protestáns Pátens. A nyílt parancs kibocsátását követő heves reakciók ugyanis a nemzeti mozgalmakban való részvétel mellett felszínre hozták a politikai katolicizmus kérdéskörét, ami azonban vegyes fogadtatásra talált a katolikus körökben. Nem meglepő ezek után, ha a pátens felfüggesztését követően különböző módon kezdték értelmezni azt a katolikus sajtóban: hol negatív felhanggal, hol dicsérettel írtak a protestánsok ellenállásáról. „[T]isztelettel kell meghajolnunk ama összetartás és erő kifejtés előtt, melylyel protestáns atyáinkfiai jogaikat a szeptemberi patens ellenében védelmezték”⁵⁸ – volt olvasható például 1863-ban a *Religio* hasábjain. Ezzel merőben ellenkező megközelítésben szólt azonban két évvel korábban a lap egyik szerzője. „Midőn másfél évvel ezelőtt kiadott a prot[estáns] egyházat szabályozó híres szeptemberi patens, jól emlékszem, mint viharban a tenger, úgy zúdultak föl egyszerre a magyar protestánsok, pedig ez csak a forma externát illette, s ha ők a kath[olikus] vallás lényegébe törnek be szentségtelen kezekkel, nekünk még csak törvényes óvást sem lenne szabad tennünk...”⁵⁹ Érdemes lenne tehát további kutatásokat végezni a katolikus nyilvánosságban a tárgykör kapcsán. Főként annak figyelembevételével, hogy Bécs 1861-ben egy interkonfesszionális törvény megalkotása, valamint ahhoz kapcsolódóan a Rómával való ismételt tárgyalások mellett döntött, amelyekben főszerep jutott a magyarországi felekezeti sokszínűségnek.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Egri Főegyházmegeyi Könyvtár (EFK)

Esztergomi Prímási Levéltár (EPL)

Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918, Gesandtschafts- und Konsulatsarchive, Rom Vatikan Gesandtschaftsarchiv, Rom Vatikan III. Kabinettsarchiv, Staatskonferenz Konferenzakten (HHStA KA CA)

Nyomtatott források

[Haulik, Georg]: *Oesterreich der Konkordatenstaat*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1859.

[Lonovics József]: *A jozephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*. Bécs: Jasper, Hügel & Manz, 1851.

A Szent István Társulat jegyző-és névkönyve 1859-re. Pest: Emich Gusztáv, 1860.

⁵⁷ Vö. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. 1868. május 26. (XIX. St.) 93–102. Ezzel párhuzamosan Magyarországon az 1868. évi 53. törvény 11. §-a kimondta, hogy a vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt megköthetők. A 12. § érvénytelennek nyilvánította a reverzálisokat, a gyermekekről úgy rendelkezett, hogy a fiúk az apa, a lányok az anya vallását kövessék. A törvényhozók ettől a szabálytól, a „nem nemet követ” elvétől azt remélték, hogy segítségével megnyugtathatók a reverzálisokat a katolikus „lélekalászat” eszközeként kárhóztató protestáns felekezetek, és így végre nyugvópontra kerülhet a kérdés.

⁵⁸ R. J.: *A pest-lipótvárosi basilika*. *Religio*, 1863. január 14. 4. sz. 27.

⁵⁹ Barlanghy Adorján: *Néhány szó a maga idején*. *Religio*, 1861. május 22. 40. sz. 314.

- Lukács Lajos: *A Vatikán és Magyarország, 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
- Lukács, Lajos: *The Vatican and Hungary, 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
- Révész Imre munkái a Pátens korából (1859–1860). Sajtó alá rendezte Révész Kálmán. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1900.

Szakirodalom

- Bárány Zsófia: *„Lelke mélyén szabad röptű szellem”. Lonovics József, egy magyar főpap a reformok világában*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, 2024.
- Bárány Zsófia: *A Szent István Társulat és támogatói köre 1848 és 1858 között*. Századok, 157. évf. (2023) 6. sz. 1047–1065.
- Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon, 1849–1865*. 3. kötet. Budapest: Franklin Társulat, 1932.
- Deák Ágnes: *Allamrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2013.
- Deák Ágnes: *Széchenyi István döblingi éve*. In: Dobszay Tamás (szerk.): „Megint ’s megint – szünetlen”. Egy újabb Széchenyi-évforduló termése. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, 2022. 213–235.
- Demmel József: *Az irodalom (szociális) hálója. Közéltések Vahot Imréhez*. Sic Itur Ad Astra, 20. évf. (2009) 59. sz. 255–256.
- Faber Miklós – Mészáros István – Viczián János: *Szent László Társulat*. In: Magyar Katolikus Lexikon. XII. Budapest: Szent István Társulat, 2007. 890.
- Ferenczy György: *Somogyi Károly élete*. Magyar Sion, Uj sorozat 2. évf. (1888) 681–694.
- Gottsmann, Andreas: *„Si rivela chiaramente il piano di rovesciare il Concordato”. Pius IX. und die Anfänge des konstitutionellen Österreich*. In: Gottsmann, Andreas – Piatti, Pierantonio – Rehberg, Andreas E. (a cura di): *Incorrupta monumenta ecclesiam defendunt*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell’Archivio Segreto Vaticano III. Inquisizione romana, Indice, Diplomazia pontificia. Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 2018. 151–266.
- Kremsmair, Josef: *Interkonfessionelle Rechtsverhältnisse in Österreich im Spannungsfeld zwischen Kirche und Staat. Die römische Mission Bischof Fessler’s, 1863/64*. Würzburg: Echter Verlag, 1993.
- Lakatos Andor: *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 7. évf. (1995) 3–4. sz. 97–150.
- Magyar Életrajzi Lexikon*. III. kiegészítő kötet A–Z. Kenyeres Ágnes (főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
- Mészáros István: *A Szent István Társulat 150 éve, 1848–1898*. Budapest: Szent István Társulat, 1998.
- Vaderna Gábor: *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Budapest: Universitas Kiadó, 2017.
- Zsilinszky Mihály (szerk.) (Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József közrem.): *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest: Athenaeum, 1907.